

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำของกรมชลประทานใน ๓ กรณี เพื่อรณรงค์เผยแพร่ความรู้เรื่องสิทธิชุมชนในพื้นที่ที่มีกรณีปัญหา และเพื่อจัดทำข้อเสนอของประชาชนและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อรัฐ จากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำของกรมชลประทาน การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์และสังเคราะห์กรณีการพัฒนาลุ่มน้ำโดยกรมชลประทาน พื้นที่ศึกษาเฉพาะ ๓ กรณี คือ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำลำพะเนียงในเขตจังหวัดหนองบัวลำภู โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช โครงการเขื่อนท่าแซะในเขตจังหวัดชุมพร เป็นการศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูล การจัดเวทีในพื้นที่ วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลรายกรณีและภาพรวมทั้งสามกรณี การวิจัยในเรื่องนี้ใช้กลุ่มประชากรในการศึกษาส่วนของเอกสารศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งหมดเท่าที่จะค้นคว้าได้ในช่วงเวลาการศึกษาและประชาชนในพื้นที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำ ใช้การสุ่มแบบเจาะจง ซึ่งหมายถึงบุคคลที่พร้อมจะให้ข้อมูล เต็มใจที่จะเข้าร่วมเวทีแสดงความคิดเห็น จำนวน ๓๖๗ คน แบบสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับโครงการ มีลักษณะเป็นแบบปลายเปิดโดยมีการกำหนดประเด็นคำถามไว้อย่างกว้างๆ การจัดเวทีชาวบ้าน เป็นการจัดเวทีให้ชาวบ้านได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น โดยคณะผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นจากความคิดและความต้องการจากผลกระทบของชาวบ้าน

ผลการศึกษา โครงการเขื่อนท่าแซะพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนท่าแซะ บริเวณกลุ่มบ้านทุ่งลาด เป็นกลุ่มบ้านในบ้านห้วยทรายขาวหมู่ที่ ๑ ตำบลสองพี่น้อง อำเภотаแซะ จังหวัดชุมพร เป็นบริเวณพื้นที่น้ำท่วม กลุ่มบ้านท่าใหญ่ เป็นกลุ่มบ้านย่อยของบ้านร้านตัดผมหมู่ที่ ๔ ตำบลสองพี่น้อง อำเภотаแซะ จังหวัดชุมพร เป็นบริเวณที่จะสร้างห้วงงานเขื่อนและกลุ่มบ้านขุนเศษ ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านย่อยของบ้านควงดี หมู่ที่ ๗ ตำบลสองพี่น้อง อำเภотаแซะ จังหวัดชุมพร เป็นบริเวณพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วม ผลกระทบของโครงการเขื่อนท่าแซะ น้ำท่วมพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยประมาณ ๖,๔๐๐ ไร่ ประชากรกว่า ๒,๕๐๐ คน นอกจากนี้ยังมีพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า อุทยานเสด็จในกรมหลวงชุมพร ด้านทิศเหนือถูกน้ำท่วมประมาณ ๒,๔๐๐ ไร่ และพื้นที่สวนป่าโครงการฟื้นฟูพื้นที่ภาคใต้ที่ประสบวาทภัยจากไต้ฝุ่นเกย์ ประมาณ ๗๐๐ ไร่ โครงการก่อสร้างเขื่อนท่าแซะ ได้ทำลายวิถีชีวิตของชุมชนก่อให้เกิดการล่มสลายของชุมชน เป็นความเสียหายที่ไม่สามารถประเมินมูลค่าความเสียหายเป็นเงินตราได้ กระทบต่อระบบนิเวศของพื้นที่ป่าอนุรักษ์และสัตว์ป่าที่จะต้องได้รับผลกระทบจากการพื้นที่ป่าจำนวนหนึ่งต้องจมอยู่ใต้น้ำ รวมทั้งสัตว์ป่าบางชนิดอาจจะต้องจมอยู่ใต้น้ำด้วย แนวทางออกและความต้องการของชาวบ้านรัฐต้องยกเลิกการก่อสร้างเขื่อนท่าแซะ และในกรณีการป้องกันน้ำท่วมในจังหวัดชุมพร กรมชลประทานต้องขุดคลองระบายน้ำคลองนากระตามและคลองละมูให้เสร็จเรียบร้อย และต้องขุดลอกคลองระบายน้ำหนองใหญ่ หัววัง-พินังตัก รัฐต้องสนับสนุนกระบวนการรวมกลุ่มขององค์กรชุมชนในการปกป้องสิทธิตนเอง สิทธิชุมชนโครงการ

พัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง การพัฒนาเศรษฐกิจโดยจัดการน้ำรองรับการผลิตโดยไม่ใส่ระบบการผลิตที่หลากหลายตามระบบนิเวศน้ำกร่อยส่งผลทำลายฐานะและทรัพยากรน้ำกร่อยด้านการแบ่งเขตพื้นที่น้ำเค็มและน้ำจืดที่ขัดแย้งกับการผลิตจริงของชุมชน เพราะการทำประตูปิดกั้นน้ำเค็มและปิดการขึ้นลงของน้ำบริเวณคลองธรรมชาติเดิม ขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนไม่กล้าหรือสนใจสะท้อนปัญหาแท้จริงของชุมชน การจัดการน้ำของรัฐได้สร้างกลไกและเครื่องมือชุดใหม่ซึ่งกีดกันการจัดการโดยชุมชน ในธรรมชาติที่สืบทอดมาตั้งแต่ตั้งถิ่นฐาน การทำนาหยาบ และใช้ แม่น้ำลำคลองเป็นตู้กับข้าวคนปากพนังอยู่ในสถานะอับจนทั้งความเชื่อมั่นในวิถีของตนเอง ช่องทางการเสนอปัญหา และถูกวางให้เป็นผู้ตอบไม่ใช่ผู้ถาม เกิดจากการมองความยากจนจากฐานคิดการใช้เหตุผลเชิงเครื่องมือ การคิดแบบแยกส่วน นำไปสู่ฐานคิดเศรษฐกิจที่เน้นกำไรสูงสุด แข่งขันสูงสุด โดยการจัดการน้ำให้สอดคล้องกับอาชีพเชิงเดี่ยวและนำไปสู่ยุทธศาสตร์ข้าวภายใต้การจัดการน้ำแบบรวมศูนย์ของรัฐ กล่าวโดยสรุป โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ชาวบ้านในพื้นที่ใกล้ปากแม่น้ำต่างให้ข้อมูลว่ามีผลกระทบอย่างชัดเจน ความอุดมสมบูรณ์ลดลง การเพาะปลูกลำบากขึ้น พืชพันธุ์สัตว์ลดลง เปลี่ยนแปลงไป ทำมาหากินลำบาก มีการอพยพย้ายถิ่น โดยเฉพาะที่ชัดเจนคือสัตว์น้ำกร่อยสูญหายไป ส่วนพื้นที่ด้านต้นน้ำผลกระทบไม่ชัดเจนมากนัก บางแห่งมีผลต่อการเพาะปลูก การหาจับสัตว์น้ำบ้าง แต่ที่สำคัญคือสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปมาก ต้องการวิถีธรรมชาติแบบเดิม หากมีการเปิดประตูระบายน้ำอย่างรอบคอบ ใช้ภูมิปัญญาและประสบการณ์ของชาวบ้านเข้ามาอย่างเต็มที่ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่าลักษณะที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ต้องการให้รัฐให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่ชาวบ้าน รวมถึงควรศึกษาความต้องการของชาวบ้านเสียก่อนที่จะทำการพัฒนาสิ่งใด ๆ ก็ตาม โครงการขุดลอกลำพะเนียง ชุมชนกับการรับรู้โครงการกรมชลประทานซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการฯ มีการชี้แจงกับชาวบ้านสั้นๆ ว่า โครงการฯ จะขุดลอกลำพะเนียงที่มีลักษณะคับแคบและตื้นเขินให้มีลักษณะกว้างและลึกมากขึ้น เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมที่เพิ่มขึ้นทุกปี ถ้าใครมีที่ดินติดกับลำพะเนียงให้มาเซ็นต์ชื่อยินยอมเสียสละที่ดินเพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำโดยชาวบ้านจะไม่เรียกร้องค่าชดเชยใดๆ กรมชลประทาน ไม่ได้บอกรายละเอียดการดำเนินโครงการที่ครบถ้วนชัดเจนกับชาวบ้านและไม่มีการถามความเห็นของชาวบ้านว่ามีความคิดเห็นอย่างไร เห็นด้วยหรือไม่ จึงทำให้เกิดการต่อสู้เรียกร้องของชุมชน โดยเริ่มแรกของการต่อสู้นั้น เป็นไปในรูปแบบที่ว่า ต่างคนต่างหาวิธีบรรเทาความเสียหายกันไปตามแต่ละบุคคล ยังไม่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อสู้เรียกร้อง หลังจากนั้นประมาณเดือนสิงหาคม ๒๕๔๗ จึงได้ร้องเรียนไปที่ สำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา ต่อมาประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ได้ยื่นเรื่องศาลปกครองจากทางโทรทัศน์ จึงได้เดินทางไปสอบถามที่ศาลปกครองจังหวัดขอนแก่น จึงได้ชักชวนชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนเหมือนกัน ไปฟ้องศาลปกครอง ประมาณวันที่ ๑๗-๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๔๘ ได้ร้องเรียนไปยังคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ วันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๐ ศาลปกครองขอนแก่นได้มีคำพิพากษาตัดสินคดี โดยศาลได้พิพากษาให้กรมชลประทานต้องชดใช้ค่าสินไหมทดแทน เป็นราคาที่ดินที่เสียไป ปัจจุบันมีคดีที่

ตัดสินใจแล้วทั้งหมด ๑๘ คดี ผลกระทบต่อแหล่งอาหาร อาชีพ รายได้และการครอบครองทรัพย์สิน
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมการขูดขอยล่ำพะเนียง ทำให้แหล่งอาหาร ที่ชาวบ้านพึ่งพิงหาอยู่หากิน โดย
ไม่ต้องไปเสียเงินซื้อ หายไป หรือลดจำนวนลง เช่น ปลา และพืชผักสมุนไพรต่างๆ ชาวบ้านสูญเสีย
ที่ดินส่วนที่ถูกขูดออกไป ซึ่งจำนวนที่ชาวบ้านแต่ละรายเสียไปนั้น มีตั้งแต่ น้อยกว่า ๑ ไร่ ไปจนถึง
๑๐-๒๐ ไร่ จากสภาพคลองตามธรรมชาติเดิมที่มีความกว้างเฉลี่ยเพียง ๗-๑๐ เมตร และมีน้ำตลอดทั้ง
ปีถูกขูดขยายเป็น ๔๐-๕๐ เมตร ทำให้ธรรมชาติของล่ำพะเนียงถูกทำลายลงไป ล่ำพะเนียงในหน้าแล้ง
จะแล้งจนในบางช่วงไม่มีน้ำ และในเวลาหน้าน้ำ น้ำก็จะหลากไหลแรงจนทำให้ฝายขาด พรรณพืชริม
ล่ำพะเนียงถูกทำลาย ปลาไร่ที่อยู่อาศัย ภูมิปัญญาการจัดการน้ำ ฝายของชาวบ้านถูกขูดทิ้ง สะพานไม้ก็
ถูกทำลายไป การข้ามฝั่งล่ำพะเนียงเป็นเรื่องลำบาก จากผลกระทบในทุกด้าน ชาวบ้านจึงมีข้อเสนอต่อ
การแก้ไขปัญหา ดังนี้ ให้รัฐจ่ายค่าชดเชยในที่ดิน และค่าขาดรายได้จากการใช้ประโยชน์ในที่ดิน ค่า
ตั้งปลูกสร้างและไม้ยืนต้น ให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาการใช้น้ำทำการเกษตรและการระบายน้ำลงล่ำ
พะเนียง หยุดการดำเนิน โครงการพัฒนากลุ่มน้ำล่ำพะเนียงไว้ชั่วคราว จนกว่าหน่วยงานที่รับผิดชอบจะ
ได้ ศึกษาผลดี-ผลเสีย ของโครงการส่วนที่ได้ดำเนินการไปแล้วอย่างรอบด้าน และตรงไปตรงมา

ให้รัฐเข้ามาดำเนินการฟื้นฟูระบบนิเวศริมล่ำพะเนียง ให้มีความอุดมสมบูรณ์ตามเดิม
การดำเนิน โครงการพัฒนาของรัฐ ควรเน้นให้ชาวบ้านในพื้นที่มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เนื่องจากว่า
คนในชุมชนย่อมมีความรู้ในเรื่องของตนเองได้เป็นอย่างดี สัมผัสเกิดเป็นภูมิปัญญา

บทสรุปจาก ๓ โครงการ ทั้ง สามโครงการมีผลกระทบอย่างชัดเจนทั้งต่อทรัพย์สิน
ของประชาชน สภาพวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม ผู้รับผิดชอบโครงการจะต้องมีการเตรียมการรองรับอย่าง
ชัดเจนต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นในมิติต่างๆ ที่จะทำให้เกิดผลในทางลบน้อยที่สุด หากในเรื่องใดที่
หลีกเลี่ยงไม่ได้จะต้องเตรียมการในการเยียวยาอย่างชัดเจน คุ่มค่าและเหมาะสม ทั้งนี้การดำเนินการ
ของฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐต้องดำเนินการอย่างตรงไปตรงมา ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง สิ่งที่จะทำ
ให้เกิดความเชื่อมั่นต่อประชาชน คือ การจัดทำแผนงาน แผนปฏิบัติการ อย่างละเอียดชัดเจน การมีส่วนร่วม
ร่วมของประชาชน ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับ พุทธศักราช ๒๕๕๐ และ ฉบับ
พุทธศักราช ๒๕๕๐ ได้กำหนดให้ประชาชนมีสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตน สามารถอาศัยอยู่ใน
สภาพแวดล้อมที่ดี การที่รัฐจะดำเนิน โครงการใดๆ ที่อาจจะมีผลต่อวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ ที่อยู่
อาศัย และสภาพแวดล้อม รัฐต้องมีการให้ข้อมูลแก่ประชาชนที่เกี่ยวข้องและอาจจะได้รับผลกระทบ
นั้น โครงการพัฒนากลุ่มน้ำทั้ง ๓ โครงการ ซึ่งจัดเป็น โครงการขนาดใหญ่ที่มีผลกระทบต่อ
สภาพแวดล้อมและประชาชน จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้น
โครงการ ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ โดยหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบต้องให้ข้อมูลของ โครงการอย่างรอบ
ด้าน ครบถ้วน ทั้งข้อมูลวิชาการ ข้อมูลผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม แนวทาง วิธีการป้องกัน แก้ไข
ผลกระทบที่เป็นรูปธรรมและประชาชนสามารถรับทราบตรวจสอบได้ ข้อเสนอแนะเพื่อการปฏิบัติ
การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของโครงการ อย่างครบถ้วนรอบด้าน ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดทำรายงาน

การศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่มีรายละเอียดชัดเจน การเปิดเผยข้อมูลอย่างครบถ้วนรอบด้านให้ประชาชนที่เกี่ยวข้องได้รับทราบ ได้มีส่วนร่วมทั้งการคิด การเสนอ การตัดสินใจ ต่อโครงการเพื่อทางเลือกที่ดีที่สุดในทุกมิติ